

Szubjektív számvetés a közművelődési könyvtárak rendszerelváltás utáni helyzetéről

Skaliczki Judit

A következő tanulmányt még 1993 őszén kapta szerkesztőségünk, de egyéb kötelezettségeink miatt nem tudtuk korábban közreadni (ez a magyarázata az első mondatban szereplő „3 év”-nek). A számvetés megállapításai változatlanul érvényesek. (A szerk.)

Eltelt három év a rendszerelváltás óta, s úgy érzem, érdemes számbavenni, hogy a társadalom rendszerének megváltozása milyen változásokat eredményezett a könyvtári rendszerben, a könyvtárak életében. Fontos, hogy ne csak a magunk, hanem a fenntartók és a politikusok számára is tisztázzuk, hogy merre halad a könyvtárügy. Ami változott, minden esetben javára vált-e a könyvtáraknak? Mi az, amit meg kell mentenünk az elmúlt évtizedek alatt kialakult könyvtári rendszerből, mi az, amit meg kell változtatni, és mi az, ami változott ugyan, de vitatható, hogy előnyösen. A különböző vizsgálható területek közül a következőket választottam:

1. Törvénykezés,
2. Fenntartás és finanszírozás,
3. Könyvtári hálózatok,
4. Elmozdulások a könyvtári rendszerben.

Ezek a területek egymással összefüggnek, sőt, egymástól elválaszthatatlanok. A törvénynek kell biztosítania a fenntartást és a finanszírozást, ez szabja meg, hogy a könyvtári rendszer milyen részekből tevődik össze, ennek kell rendelkeznie arról, hogy melyek azok, az egy-egy könyvtár funkcióján túlmutató feladatok, amelyek finanszírozása nem csak egyes könyvtárak, hanem a rendszer egészének működését teszik lehetővé. Rendszer alatt a szolgáltató és a fogadó könyvtárak egymásra épülő szolgáltatásait értem, amelyben a legkisebb szolgáltatási egység működésének színvonalából a központi könyvtár szolgáltatási színvonalát is le lehet mérni.

1. Törvénykezés

Nincs még új könyvtári törvény, még ma is a régi alapjogszabályi hármast, az 1976. évi Tvr. és Vhr. és az 5/1978.(XIII.12.)KM. rendelet van érvényben a közművelődési könyvtárak esetében.

Akadály-e a rendszer működésének, hogy nem született még meg az új könyvtári törvény? Véleményem szerint nem. Azt jelenti-e az előző válaszom, hogy nincs szükség könyvtári törvényre? Nem, határozottan nem. A könyvtári törvényre azért van nagy szükség, hogy törvényi szinten rendeződjék a könyvtári rendszer finanszírozása. Arra kell törvényi garancia, hogy az egy-egy könyvtár fenntartásán kívül ki finanszírozza a rendszer működéséhez szükséges feladatokat: pl. a könyvtárközi kölcsönzést, a BLDSC-típusú dokumentum- és másolatszolgáltatásokat, a tároló raktár fenntartását, a nemzeti bibliográfiai szolgáltatásokat stb. A könyvtári törvényben foglaltaknak természetesen csak akkor van értelmük, ha azokat érvényesíteni is lehet, ha a megvalósításra anyagi eszközök is rendelkezésre állnak.

Úgy vélem, az 1976. évi nagyigényű könyvtári törvénynek és a hozzá kapcsolódó végrehajtási utasításnak sem az volt a legnagyobb hibája, hogy csak az irrealitásban megvalósítható könyvtári rendszer kialakítását tűzte ki célul, hanem az, hogy nem rendelkezett arról, hogy ki finanszírozza a könyvtári rendszert.

Az önkormányzatokra vonatkozó jogszabályok csak az önkormányzati könyvtárakat érintették, míg a kormány 20/1992.(I.28.)sz. rendelete az egész könyvtári rendszert.

Ez a rendelet - véleményem szerint – elszietett rendelkezés. Lehet ugyanis kötni a megyei könyvtárak és a városi könyvtárak között szerződéseket, meg lehet tenni, hogy csak azok a könyvtárak részesüljenek a központi könyvtár szolgáltatásaiból, amelyek erre előfizetnek, és általában is sok lehetősége van annak, hogy a központi könyvtárról adminisztratív írásos formákban is kiderüljön, hogy központi könyvtár. Egyet nem lehet tenni, úgy viselkedni, mintha a hálózatnak nem lenne központi része, úgy tenni, mintha a rendszerben nem lenne rendszergazda, úgy tenni, mintha az elmúlt évek alatt a megyei könyvtárak legnagyobb része nem működött volna központi könyvtárként. Arról, hogy a közigazgatási hálózatra rá kell épülnie a szolgáltató hálózatnak, és hogy a szolgáltató hálózat akkor létezik, ha ez érdeke a tagkönyvtáraknak, már a hazai szakirodalomban is hovatovább egy évtizede lehet olvasni.

Természetesen a közigazgatási hálózatra épülő szolgáltatási rendszer nem teszi feleslegessé a különböző számítógépes hálózatok, konzorciumok kialakítását.

2. Fenntartás és finanszírozás

Két egymástól elválaszthatatlan fogalom, hiszen a fenntartó legfontosabb feladata a működés költségeinek biztosítása. Fenntartás és finanszírozás tárgyalásakor – mint az előbbieken írtam – különbséget kell tennünk a könyvtári rendszer és az egyes könyvtárak fenntartása között, és ehhez kapcsolódóan a különböző finanszírozási formák között is.

A könyvtári rendszer finanszírozása azoknak a központi feladatoknak a finanszírozása, amelyek nélkül nem működhet egy-egy ország könyvtári rendszere, és amelyeket éppen ezért állami szinten kell finanszírozni. A központi feladatok finanszírozása – és ennek előfeltételeként azok megállapítása – azért is alapvető, mert lehet, hogy egy-egy könyvtárat nem tart fenn az állam vagy a helyi önkormányzat – pl. vállalati könyvtár –, de a központi szolgáltatásokat a könyvtár igénybe veszi.

Ebben az esetben a fenntartás nem állami, de az igénybe vett szolgáltatások lehetnek az állam által finanszírozottak. Nem hiszem ugyanis, hogy fel kellene adni azt az elvet, hogy bármely könyvtár – függetlenül fenntartójától, függetlenül a nagyságától, szolgáltatásaitól – közvetítő könyvtár lehet.

A rendszerváltás egyik legmeghatározóbb változása éppen a könyvtárak fenntartásában történt. A tanácsokat a választott képviselőkől alakult önkormányzatok váltották fel, a szakszervezeti megyei tanácsok megszűntek, az ágazatiak közül több megszűntette a könyvtár fenntartását. Jelentős nagyvállalatokat privatizáltak – pl. a székesfehérvári Videotont, a szegedi DÉLÉP-et –, és a könyvtárakat az új tulajdonosok vagy nem kívánják fenntartani, vagy jóval kevesebb pénzt áldoznak rájuk, mint amiből azok korszerűen működtethetők lennének.

Az a terület vált tehát a legbizonytalanabbá, ami addig a legbiztosabb volt. Természetes következménye ez a társadalmi változásoknak, de nagyon nehéz elfogadni, hogy például kisebb települések önkormányzati pénz híján bezárják a könyvtárat, vagy amire ugyancsak igen sok a példa, szüneteltetik a könyvvásárlást.

A legnagyobb gond a finanszírozásban az, hogy a költségvetés biztosította pénz kevés, nem képes követni a dokumentumok árának és a fenntartás költségeinek növekedését. A könyv-

táraknak tehát meg kell próbálniuk mindenfajta egyéb pénzforráshoz jutni pályázatok, alapítványok révén. Ezekkel azonban – miután esetleges, hogy a könyvtár elnyeri-e, megnyeri-e az igényelt pénzüsszeget –, nem lehet számolni a tervszerű állományépítéskor. Ezek a pályázati módok ugyanis arra alkalmasak, hogy plusz szolgáltatások kialakítását, létrehozását fedezzék, nem pedig arra, hogy a folyamatos fenntartást biztosítsák.

Finanszírozási gondjai elsősorban a kiskönyvtáraknak, de a megyeieknek és a városiaknak is vannak. Fenntartási problémákkal inkább a kiskönyvtárak küszködnek – amennyiben a községi önkormányzat nem tudja fenntartani őket –, de akad több megyei könyvtár is, ahol a fenntartó nem érzékeli a megyei könyvtár „máságát” a városival szemben.

A megyei könyvtárak esetében nem az a fontos, hogy ki tartja fenn a könyvtárat, hanem az, hogy milyen szolgáltatásokat tart fenn. Egyértelművé kell tenni az önkormányzat számára is, hogy a megyeszékhelyen működő könyvtár nem azért megyei, mert nagyobb, mint a városi, hanem azért, mert nem csupán fogadó, hanem a megye könyvtárai számára szolgáltató, közvetítő könyvtár. Figyelembe véve a hazai közigazgatási rendszert, ez a megyei önkormányzat feladata, még akkor is, ha tudjuk, hogy vannak kivételek. A megyei könyvtár központi szerepkörű könyvtár. Más a funkciója, mint egy csupán a települést ellátó önkormányzati könyvtárnak. Nem fontosabb a megyei a könyvtár, mint a városi, csak más. Könyvtári rendszer csak úgy épülhet fel, ha a különböző funkciókat ellátó könyvtárak szolgáltatásai egymásra épülnek, ha a különböző típusú könyvtárak pontosan azt a funkciót látják el, ami miatt pótolhatatlanok a könyvtári rendszerben.

Bár ebben a cikkben a közművelődési könyvtárakról írok, a könyvtári környezet szempontjából érdemes megemlíteni, hogy a felsőoktatási könyvtárak helyzetében a legnagyobb változást az univerzitások kialakulása és az egyetemek növekvő autonómiája jelenti. Az univerzitások kialakulása mögött a világbanki hitel áll, így ezen a területen a könyvtárak fejlődését meghatározza a fenntartó egyetem fejlődési trendje, azt pedig az anyagi támogatás mértéke. A felsőoktatási könyvtárakról szólva, egy gondolat erejéig meg kell említeni az országos szakkönyvtárak kérdését is. Semmiképpen sem lehet ennek a két könyvtártípusnak a fejlesztéséről beszélni anélkül, hogy pontosan ne elemezné a szakma a két-

féle könyvtártípusba járó használók igényeit, mind a gyűjteményi, mind a szolgáltatási szférában annak érdekében, hogy elkerüljék az átfedéseket. Nem adminisztratív intézkedésekre van szükség, hanem olyan elemzésekre, amelyek választ adhatnak arra a kérdésre, hogy pl. a Zene-művészeti Főiskola Könyvtárának szolgáltatásai mellett fölösleges-e vagy sem az MTA Zenetudományi Intézetének szolgáltatása. Eddigi vizsgálódásaim következtében határozottan állítom, hogy nem, ám egyetlen szaktudomány esetében sem lehet teoretikusan dönteni egy nagyon is gyakorlati kérdésről. Figyelembe kell venni azt is, hogy amennyiben országos feladatokat is el kell látnia egy-egy szaktudományi könyvtárnak, ezeket nem ruházhatja át az állam olyan felsőoktatási könyvtárakra, amelyek autonómiája egyre inkább kizárja a beleszólást. Az országos feladatok nélkül pedig – nincs könyvtári rendszer.

3. Könyvtári hálózatok

A könyvtári hálózatok lehetnek közigazgatási és lehetnek számítógépes hálózatok. Az egyik nem zárja ki a másikat. A központi könyvtárak hálózatai – lehetnek ezek megyeiek, regionálisak, vagy egyszerűen csak egy-egy városi könyvtárhoz tartozó hálózatok – azt az ésszerű gyűjtőköri és szolgáltatási egymásra épülést és együttműködést szolgálják, ami nélkül korszerű könyvtári rendszer nem képzelhető el. A központi könyvtárak támogatják és elősegítik a hálózaton belüli dokumentum- és információszolgáltatást, a könyvtárközi kölcsönzést, a megye (régió) helyismereti dokumentumai gyűjtésének koordinálását, az oktatás és továbbképzés megszervezését. A hálózatok fogadják, előállítják és továbbítják az információt.

Ismételnem le kell szögezni, hogy a közigazgatási hálózatokra épülő számítógépes hálózatok mellett, vagy azok hiányában a könyvtárak között különböző könyvtári konzorciumokat lehet létrehozni. A hazai számítógépes könyvtári szövetkezések éppen ezt a példát igazolják. Például a kaposvári egyetemi kar, a főiskolai és a városi-megyei könyvtár összefogása átíveli a hagyományos hálózatokat, de nem teszi feleslegessé azok létét. Más a funkciója ugyanis egy hálózatnak és más a konzorciumnak. Nem az tehát a feladat, hogy megszüntessük az életképtelen hálózatokat, me-

lyek a ma már nem valós érdekkapcsolatok miatt úgysem fognak fennmaradni, hanem az, hogy a könyvtárak a maguk érdekei szerint, az általuk fontosnak tartott szakirodalmi területeken kialakítsák a saját együttműködési formájukat. Nem kell fetisizálni a hálózatok létét vagy hiányát, csupán azt kell tudni, hogy mire való a hálózat és mire az egy-egy szolgáltatási forma vagy információ továbbítására stb. szolgáló konzorcium. A kizáró „vagy-vagy” helyett, a megengedő „is”-t kell előnyben részesíteni.

Ha megnézzük azokat a megyéket, ahol megkezdték a megyei információs rendszer kialakítását – pl. Zala megye, Bács-Kiskun, Békés stb. –, mindenütt a megyei közigazgatási központ a megyei számítógépes információs hálózat központja. Ugyanakkor a hálózati központhoz, a megyei könyvtárhoz (ahogy pl. a Zalai Könyvtári Információs Rendszer esetében is) nem csupán a városi könyvtárak kapcsolódnak, hanem az iskolai könyvtárak és a múzeumok is.

Járható út, hogy a megyei önkormányzat a megyei könyvtárat javasolja a megyében lévő települések önkormányzatai számára a hálózati központi feladatok ellátására (ezt kitűnően oldotta meg a Zala Megyei Könyvtár). De miért kell egy evidenciát szerződéssel megerősíteni? Azt ugyanis, hogy a rendszergazda alkalmas az országos adatbázisok szolgáltatásainak a megyén belüli szétszórására*, a megyei információs rendszer kiépítésére, fejlesztésének, oktatásának megoldására, hogy gondoskodik a könyvtárak hálózati ellátásáról stb. Itt a megengedés áldemokrácia, ha jól működik a rendszer, csak a már ismert utat járhatja – legfeljebb más úton jut el hozzá –, ha pedig rossz a megyei könyvtár, akkor nem az a megoldás, hogy ne legyen hálózati központ, hanem az, hogy legyen jó a megyei könyvtár.

A megyei hálózati együttműködés mellett nagy szerepe van a regionális együttműködésnek, amely egy-egy régió esetében oldja meg egy szakterület hálózati együttműködését, amely a szakterület egyetemi és szakkönyvtárainak együttműködéséből jön létre. Ennek egyik legérdekesebb, – az ország határain is túlmutató – példája a kassai Univerzita Safarika, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem és Orvostudományi Egyetem, valamint a Miskolci Egyetem központi könyvtárainak együttműködése a CD-

ROM-adatbázisok és a multimédiák egyeztetett szerzeményezésében és hálózati szolgáltatásában.

4. Elmozdulások a könyvtári rendszerben

Az egyik legérdekesebb és korunkra legjellemzőbb könyvtári elmozdulásnak a volt szakszervezeti könyvtárak esetében lehetünk tanúi. Az 1960-as évekre alakult ki az ideológiai alapon szervezett közművelődési hálózat, a szakszervezeti könyvtári hálózat. Már az 1970-es években megfogalmazódott a szakmában, hogy egységes közművelődési könyvtári hálózatra van szükség. A rendszerváltás után azonban mégsem vált fontossá ezeknek a könyvtáraknak a megmentése.

A felhalmozódott szellemi értékeknek (képzett könyvtárosok) és értékes dokumentumoknak a veszni hagyása hiba. (A volt SZMT és az ágazati központi könyvtárakról beszélek, tehát véletlenül sem a kb. 200 könyvet rejtő szekrénykönyvtárakról.) A könyvtáraknak az elpocsékolása bűn, az ott dolgozó képzett könyvtárosokról tudomást nem venni lehetetlenség. A történelem szolgálat nekik igazságot, mikor újonnan alakuló egyházi iskolák veszik át az állományukat.

A szakszervezeti könyvtárak esetében a következő változások történtek:

- megszűntek vagy a megmaradásért folytatott küzdelemben jelentős veszteséget szenvedtek (pl. székesfehérvári Videoton könyvtár)

- önkormányzati könyvtárakba olvadtak (pl. Győr-Moson-Sopron megyei SZMT, Heves megyei SZMT, Somogy megyei SZMT stb.)

- a megye egész területét átfogó, egységes közművelődési könyvtár alakult: ez a legkorszerűbb, a legéletképesebb lehetőség. Erre példa Somogy megye, ahol a Somogy Megyei Könyvtárból, a Kaposvári Városi Könyvtárból és a Szakszervezetek Megyei Könyvtárból létrehozták a Megyei és Városi Könyvtárat.

Távlatokban tudomásul kell venni, hogy a megyeszékhelyeken működő megduplázott önkormányzati könyvtári ellátásnak (Pécs, Debrecen, Győr) éppenúgy nincs funkciója, mint ahogy nem volt a szakszervezeti könyvtárak esetében sem.

A kiskönyvtárak helyzete – a községi könyvtáraké – nehezzé vált, ők ugyanis a könyvtári rendszer legkiszolgáltatottabb tagjai. Nem látványos a könyvtárak megszűnése, de annál ri-

* saját központi szolgáltatások előállítására

asztóbb az a magas szám, ami arról árulkodik, hogy az elmúlt évben hány könyvtár nem gyarapította az állományát. Miután a kiskönyvtárak egyik legfontosabb feladata, hogy a friss, kurrens irodalmat közvetítsék, ha egy könyvtár az év során nem szerzeményez, kérdéses, hogy mennyiben nevezhető még szolgáltató helynek. (Jóllehet a szolgáltató helyek több mint 33%-a jelentette azt, hogy nem gyarapodott 1992-ben az állománya, ezek között fiókok is vannak. A tudakozódásnál kiderült, hogy a gyarapodást nem jelentő könyvtárak számához képest a ténylegesen nem gyarapodó könyvtárak száma kb. ennek a fele, a szám azonban így is nagy.)

Ez azt jelzi, hogy gond van a községekben a könyvtárak működésére fordítható pénzzel, sok helyütt vált bizonytalanná a módszertani munka (szakreferensi tanácsadás), bizonytalanná vált, hogy kinek kell és miképp odafigyelnie ezeknek a könyvtáraknak a működésére.

Feladataink

El kell készíteni – megfelelően gondos előkészítés után – az új könyvtári törvényt. A törvénynek – véleményem szerint – a közművelődési könyvtárakról és a könyvtári rendszer működéséhez szükséges – már említett – központi szolgáltatásokról kellene rendelkeznie. Meg kell határozni, hogy melyek azok a könyvtári alapszolgáltatások, amelyeket az önkormányzatok biztosítanak, s melyek azok, amelyeknek a költségeit – ha a könyvtár megszervezi – az állam fedezi. Az egységes közművelődési könyvtári hálózatnak részévé kell majd válnia egy-egy közigazgatási egységen belül a kórházak, szociális otthonok könyvtári ellátásának is.

Sokkal erőteljesebb propaganda munkát kell végeznünk. Nem csupán a könyvtárosoknak kell harcolniuk a könyvtárakért, hanem a könyvtárhasználóknak is. Nekik kell meggyőzniük a könyvtárak megfelelő fenntartásának fontosságáról az általuk megválasztott politikusokat. A gazdasági nehézségek, az egész világban megélt recesszió mindenütt érinti a könyvtárakat is.

Nekünk, könyvtárosoknak az a feladatunk, hogy ne fogadjuk el *természetes* tényként azt, hogy recesszió idején, a piacgazdaság körülményei között a könyvtárak anyagi helyzetében mutatkozzék meg először a pénzszűke. Az állampolgár magas adója a közszolgáltatások fedezésére szolgál. Ezek közé tartozik a könyvtár. Az állampolgárnak jár a korszerű könyvtári szolgáltatás. Sokszor leírtuk már, hogy mindenkinek szóló közművelődési könyvtári és információs szolgáltatások nélkül nincs demokrácia. Ha a könyvtárosok is kételkednek benne, és megértő partnereivé válnak a rövid távon gondolkodó, a piacgazdaság szemléletét magukévá tevő elképzeléseknek, igen sokat ártnak a jövőnek.

Ma már ismert tény, hogy Nagy-Britanniában a thatcherizmus milyen mértékben károsította a kulturális területet, ezen belül a könyvtárakat. Nem véletlen, hogy az angolok 1993 novemberében megrendezték az Országos Könyvtári Hetet azal a céllal, hogy felhívják a figyelmet a közművelődési könyvtárak nyomorúságos helyzetére.

Természetes, hogy a társadalmi változások hatnak a könyvtári rendszerre. A változások felismerése, a változásokhoz való igazodás, a könyvtári menedzsment egyik legfontosabb feladata. Meg kell találni az egyensúlyt a korszerűség és a divat, a hagyományörzés és a maradiság között. Ennek egyensúlyban tartása mindannyiunk feladata.

Irodalom

1. A Könyvtári és Informatikai Kamara 1993. május 25-26-án tartott megyei tagozati ülésére készített megyei könyvtári tájékoztatók. (Hozzáférhető a KIK Titkárságán.)
2. The Library Campaigner. London, 1993. 44.no. 3-11.p.
3. Look at Danish public libraries. Directorate for Public Libraries. Copenhagen, The Danish National Library Authority, 1992. 6 p.
4. McKEE, Bob: Hálózatok; rendszerük és tervezésük = Tudományos és Műszaki Tájékoztató. 35.évf. 1988. 4.sz. 149-151.p.
5. REDFERN, Margaret: A könyvtárilag ellátandó közösségek tanulmányozása = Könyvtári Figyelő. 34.évf. 1988. 2-3.sz. 183-186.p.